

Egy külföldről irányított rendszerváltás – 1944. március 19.

Magyarország német megszállásának mai megítéléséhez

Bevezetés

Magyarország történetében 1944. március 19-e cezúrát jelentett. Ennek a törésnek a minősége azonban a mai napig vita tárgyát képezi. Szinte meglepő, hogy ebben a vitában a 20. század végi rendszerváltásunk utáni időszak polémiájában felbukkanó hangok visszatérést mutatnak a pártállami történetírás 1960-as évektől kibontakozó erjedése előtti időszak narratívájának egyes elemeihez. Annak idején az 1944 őszen kidolgozott szegedi „ellengondolat” szerves részét képező „utolsó csatlós” vádját Révai József, a magyarországi szovjetizálás ideológiai főfelelőse dolgozta ki részletesen, és vitte át az új, kommunista közbeszédbe. E helyütt nincs lehetőség akár csak részleges historiográfiával szolgálni, álljon inkább itt Pál Zoltán a kérdést tárgyaló nagyívű esszéjéből egy lényegi megállapítás:

„Sajnos, nem egyszer volt arra példa, hogy a rendszerváltás utáni balliberális pártokkal szimpatizáló hazai és külföldi szerzők a magyarság »kollektív felelősségéről« írtak. Ezek a szerzők általában ugyanazt a sémát követték, mint Révai József 1946-os cikkének írásakor, vagyis tudatosan összemosták a Horthy-korszak egészét a német megszállás időszakával.”¹

Tulajdonképpen két, részben összefüggő kérdéskör mentén folyik a vita: az egyik a szuverenitás elvesztése, a másik pedig a rendszerváltás kérdése.² A magyar vezetés eltávolítására és a zsidókérdés végső megoldására irányuló német „evolúciós megoldás” körül mindazonáltal jócskán maradtak még kérdések. Lehetséges, hogy a német megszállás után kiépülő rendszert még élesebben kéne elkülönítenünk az azt megelőzőtől? Mekkora volt a fordulat? Mi volt a német szándék? A német megszállás és a magyar felelősség

¹ Pál Zoltán: Az „utolsó csatlós”, avagy kísérlet Magyarország megbélyegzésére. *Hitel*, 32. (2019), 2. 83. Megjegyezni kívánom, hogy ez újabban az „állami” és a „társadalmi felelősség” közötti vita formájában ölt testet.

² A szuverenitás elvesztését megkérdőjelezők között lásd például Ungváry Krisztián: Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok*, 149. (2015), 1. 18–21; Karsai László: Érvek a Horthy-szobor mellett. *Mozgó Világ*, 38. (2012), 8–9. 46–47; vagy épp Laczó Ferenc, aki egy német megszállás kapcsán rendezett vitát összefoglaló tanulmányában elégedetten állapította meg: „A legtöbben, akik részt vettek a vitában, visszautasították a szuverenitás elvesztésének gondolatát, és a magyarországi Holocaustért való magyar felelősséget hangsúlyozták.” Laczó Ferenc: German Occupation or Hungarian Responsibility? A Hungarian Debate on March 19, 1944. *Cultures of History Forum. Imre Kertész Kolleg Jena*, 2014. április 23. Meg kell jegyezni, hogy az intencionalista történetírói irányzat hazai képviselői szerint már az is a felelősség elhárításának és apologetikának számít, ha valaki egymástól elhatárolható szakaszokra kívánja osztani a Horthy-korszakot.

kérdése kétségtelenül emlékezetpolitikai darázsfaszek, de jelen esetben muszáj annyiban belenyúlni, hogy ezeket a kérdéseket egyáltalán fel lehessen vetni.

A szuverenitás kérdése

A szuverenitás elvesztésének tényét az Alaptörvény is rögzíti:

„Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselői megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.”³

A kül- és belpolitikai – a hosszú évek óta kifejtett erőteljes nyomás hatására már egyébként is jelentősen korlátozott – mozgástér tehát ekkor szűnt meg csaknem teljesen, ekkor kapcsolt át az ország „kézi vezérlésére” a náci Német Birodalom. Mindez leírhatatlan következményekkel járt. Üldözések, letartóztatások, elhurcolások és – mind közül a legsúlyosabb – 437 ezer zsidó honfitársunk deportálása megsemmisítő táborokba. De megemlíthetjük azt is, hogy 1944. március 19. után kezdődött meg az ország bombázása, valamint a német megszállás egyértelművé tette azt is, hogy Hitler a szovjet hadsereg feltartóztatásának helyszínéül Magyarországot jelölte ki, ami szintén felfoghatatlan károkat okozott, amikor a front a Kárpát-medence belsejébe érkezett.

A megszállás előtti magyar politikai vezetésnek ezekbe már szinte semmilyen beleszólása nem volt. Horthyék nem véletlenül igyekeztek a megszállás már a háború kitörésétől fenyegető veszélyét mindenáron elkerülni. Halder német vezérkari főnök 1940. május végén ezt jegyezte fel naplójába: „Magyarország kezd szemtelenné válni. [...] Ha nem áll be a sorba, protektorátus lesz belőle.”⁴ Nehezítette a helyzetet, hogy nem sikerült ehhez a küzdelemhez igazán partnereket találni. Kállay Miklós különbéke-tárgyalásaihoz a britek és az amerikaiak eleve rosszhiszeműen álltak hozzá; ma már igen valószínűnek látszik, hogy számukra a legkedvezőbb opció az volt, ha Magyarországot megszállják a németek.⁵ Ezzel csapatokat kötnék le, zavar támad egy csatlós országban, akadózni fog a termelés és a hadi készülődés a normandiai partraszállás előtt. A német megszállást a szovjetek is kíváncsnak tartották, számukra még egy minimális mozgástérrel rendelkező közép-európai állam is ellenszenves volt – nem akartak függetlenséget az általuk már régóta megszerezni kívánt régióban. A megszállást mégis több mint négy éven keresztül sikerült elodáznia, így helytálló volt az amerikai hírszerzés vezetőjének megjegyzése, miszerint a magyarok a kötél-tánc mesterei.⁶

³ Magyarország Alaptörvénye.

⁴ Idézi Nyáry Gábor: *A Wehrmacht már 1940-ben megszállta volna Magyarországot – „Ha Magyarország nem áll be a sorba, protektorátusi státuszt fog kapni.”* Berlin, 1940. május 26. *NTF Online*, 2017. május 12.

⁵ Bővebben lásd Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest, MTA BTK TTI – Osiris, 2015. 33–45.

⁶ Meszerics Tamás: *Undermine, or Bring Them Over. SOE and OSS Plans for Hungary in 1943. Journal of Contemporary History*, 43. (2008), 2. 214.

Meg kell említeni, hogy volt egy réteg, amely várta a megszállást: a nemzeti önbi-zalomhiánytól fűtött, a magyar nemzeti eszmével ki nem békült szereplők sora, akik úgy gondolkodtak, hogy „a németek végre rendbe szednek minket”; és akik olyan mesz-szire mentek a németbarátságban, hogy bármit megtettek a betolakodó Veesenmayernek és klikkjének. Olyanok, mint Jurcsek Béla, a kitűnő agrárszakember, aki azonban gátlás nélkül ment árulkodni a németekhez. Ők voltak azok, akik nem a nemzeti közösségen belülről, hanem azon kívülről vártak megoldásokat, politikai válaszokat. Mindenképpen benne van 1944 tavaszának történetében a szinte szó szerint elvakult közvélemény-for-málókát megtestesítő Milotay István-féle jelmondat: „A németeket nem lehet legyőzni!” Milotayék szóban mindig a magyar érdek igazi képviselőinek láttatták magukat, való-jában azonban a nácik által konstruált magyarságképet tették magukévá.⁷ Pedig a nácik csatlósaik elkötelezettsége ellenére nem tartották sokra a magyarságot. Veesenmayer cinikusan még azt is kijelentette: „Minden érettünk vérző magyar a mi véráldozatunkat csökkenti.”⁸

A rendszerváltás kérdése

De térjünk rá a rendszerváltás problémájára! Mit is tekintünk rendszerváltásnak? Erre vonatkozó egzakt meghatározás, definíció – ahogy az lenni szokott – nem áll rendelkezésünkre, ezért más irányból érdemes megközelítenünk a kérdést. Vajon feltétele-e például egy rendszerváltásnak az államforma megváltoztatása vagy egy új alkotmány létrehozása? Minden bizonnyal nem, hiszen akkor „Horthy-rendszerről” sem beszélhet-nénk, mivel az 1918–1919-es forradalmak után e tekintetben csupán visszakanyarodás történt a korábbi állapotokhoz, vagyis a forradalmak alatt hozott minden rendelkezést hatályon kívül helyeztek. Meg kell jegyezni, hogy az államformához rövid uralma alatt Szálasi sem nyúlt hozzá (nem is akart), és új alkotmánnyal sem „örvendeztetett meg” minket; abban mégis mindenki egyetért, hogy a nyilasok hatalomra juttatása szó szerint totálisan új rendszert hozott létre Magyarországon.

Biztosan a rendszerváltások feltételének kell tekintenünk viszont a politikai elit össze-tételében történő nagyarányú változásokat. A megszállás ebben jelentős átalakulást hozott. A vezető körök liberális, konzervatív, németellenes tagjait letartóztatták, elhur-colták, elűldözték vagy egyszerűen csak félreállították. Így került fogságba a sokáig belügyminiszterként működő Keresztes-Fischer Ferenc; Kállay Miklós miniszterelnök a török követségen kért menedéket, Bethlen István álcázva magát vidékre menekült. Ghyczy Jenő külügyminisztert eltávolították, s a miniszterek helyetteseit is leváltották.

⁷ Később a szovjetek is „tollba mondták”, mit kell gondolnunk magunkról, hagyományainkról, történel-münkről – ezeket pedig mindig az aktuális szovjet érdekeknek rendelték alá. Például Révai „utolsó csatlós” elmélete, amely azt támasztotta alá, hogy a magyarok bűnösök, és ezért nem tarthatják meg a visszaszerzett területeket, illetve örüljenek, hogy a Vörös Hadsereg felszabadította őket.

⁸ Veesenmayer jelentése Magyarország politikai helyzetéről és javaslatai új kormány kinevezésére, 1943. december 10. In Ránki György et al. szerk.: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról. 1933–1944.* Budapest, Kossuth, 1968. 749.

A külföldön szolgálatot teljesítő követek szinte kivétel nélkül lemondtak, amikor szembeültek a megszállás tényével (ennek az lett a következménye, hogy a korábbi hivatalos külföldi összeköttetések megszakadtak).⁹ A belügyminisztérium tizennégy kulcsfontosságúnak gondolt osztályára neveztek ki új vezetőt. A külügyminisztériumban teljesen átrendezték a politikai és a sajtóosztályt: új osztályvezetők jelentek meg, új munkatársakkal együttvéve.

A megváltozott körülmények miatt lemondott a Nemzeti Bank elnöke, a Rádió és a Nemzeti Színház igazgatója is. Számos parlamenti és felsőházi tagot letartóztattak és a mauthauseni koncentrációs táborba deportáltak a németek, de a közigazgatási apparátus felső szintjein is számottevő átalakítás történt, sőt gyilkosságok is előfordultak.¹⁰ A megyei végrehajtó hatalom legfontosabb posztjain, a főispánok körében szinte teljes körű személycseré történt. Tucatszám neveztek ki az új alispánokat, főszolgabírákat és polgármestereket is.¹¹

Volt olyan is, akit letartóztatása után a tiltakozás hatására egyelőre elengedtek. Bánffy Dániel agrárminisztert, a Magyar Függetlenségi Mozgalom támogatóját például először letartóztatták, majd májusban, a Magyar Élet Pártja (MÉP) és az Erdélyi Párt érélyes tiltakozására szabadon engedték.¹²

A németek és kollaboránsaik mindezt természetesen úgy állították be, hogy ezek a személyek (ti. az eltávolított tisztviselők és politikusok) árulókká lettek, szövetkeztek a zsidókkal és a baloldallal. Hogy ez többször ne történhessen meg, az ellenzéki pártokat és sajtójukat betiltották, a pártok vezetőit pedig üldözni kezdték. De még a MÉP-nek is utasításba adták, hogy „tisztítsa meg önmagát”, zárja ki tagjai közül a nemkívánatos elemeket.¹³ Az átalakított, Hain Péter vezette Állambiztonsági Rendészet (ÁR) feladva a korábbi, kétfrontos (szélsőbal, szélsőjobb elleni) államrendészeti doktrínát, náci típusú politikai elhárítást igyekezett létrehozni.¹⁴

A németek szerepe

Aktívak voltak ugyanakkor a német szervek is. Az egyes „különleges” egységek „rendteremtési” megbízással a Sicherheitsdienst (SD, Biztonsági Szolgálat) alárendeltségében

⁹ Carlile Aylmer Macartney: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története, 1929–1945*. II. Budapest, Gede Testvérek, 2006. 334. A magyar külpolitika is megszűnt, a Külügyminisztérium teljes egészében a német rendelkezések végrehajtójává fokozódott le.

¹⁰ Negyvenegy főispánból huszonkilencet távolítottak el a helyéről, a polgármesterek kétharmadát azonnal felmentették. Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris, 2005. 232.

¹¹ Schmidt Mária: A civillkurázi elsorvasztása. In Schmidt Mária: *Diktatúrák ördögszekerén*. Budapest, Magvető, 1998. 91.

¹² Máthé Áron: Helytállni a történelem viharában. *Kommentár*, (2016), 6. 54.

¹³ Macartney (2006): i. m. 342.

¹⁴ A politikai rendőrség korábbi vezetőjét, a konzervatív Sombor-Schweinitzer Józsefet a németek mint „angol kém” letartóztatták és koncentrációs táborba deportálták. Varga Krisztián: *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban*. Budapest, Jaffa, 2015. 227–228.

vonultak be az országba. A Gestapo – az összes fővárosi rendőri funkció azonnali átvétele mellett – első lépéseinek egyikeként megszállta, majd feldúlta az időközben betiltott ellenzéki pártok székházait. A vidéken is kiterjedt ügynökhálózattal rendelkező németek rendszeresen éltek a telefonlehallgatás eszközével is, így nem volt nehéz dolguk az ellenállási mozgalmak letartóztatásokkal és túszedésekkel történő szétzúzásakor.¹⁵ A náci biztonsági szervek előre elkészített listákat hoztak magukkal, és saját maguk vették őrizetbe a leginkább németellenes politikusokat, és őket saját, birodalmi területen fekvő lágereikbe deportálták. A kiemelkedő közszereplők mögötti második vonal elhurcolását, őrizetbe vételét pedig az újjászervezett magyar politikai rendőrségre bízta.¹⁶

A német megszállás 22 év után ismét egy koalíciós kormány felállítását eredményezte. Ez azonban már egy tisztán szélsőjobboldali formáció volt, Sztójay ugyanis a kormánypárt jobbszélének politikusai mellett miniszteri tárcákat adott a németek által preferált, Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártja számos képviselőjének is, valamint helyet kapott a kormányban a Magyar Nemzeti Szocialista Párt is, akik pedig Himmler támogatását élvezték. Azt, hogy elitcsere ment végbe, érzékelteti az a tény is, hogy ennek a kabinetnek már egyáltalán nem volt arisztokrata tagja.¹⁷ Érdekes, hogy a németek által levezényelt elitcsere nemcsak a hazai kollaboránsoknak tetszett, hanem az angolszászok, sőt a szovjetek szándékával is egybeesett. Az utóbbit nem kell részletezni, hiszen Sztálin Gyilasznak mondott, a modern „cuius regio eius religio” parafrázisa mára közhellyé vált. A másik oldalon viszont például Glenconner, a kairói SOE-főnök arra jutott, hogy Magyarország német megszállása javítana a helyzetükön, mivel „semmi jó nem várható a jelenlegi politikai erőkkel való játékunkból”.¹⁸

A német hadvezetés arra törekedett, hogy jobban kiaknázza hazánk embertartalékait, ezért menesztették a nem németbarát tiszteket. Az új vezérkari főnök Vörös János altábornagy lett, aki ekkor éppen fanatikus németbarátnak számított, és személyesen vett részt a vezérkari testület átszervezésében.¹⁹ A katonai hírszerzés és elhárítás, vagyis a VKF2 vezetőjét letartóztatták. Mindenesetre formailag a hadsereg ép maradt, és alkalmas volt arra, hogy a lakosság körében fenntartsa a szuverenitás látszatát, Horthyban pedig azt az illúziót, hogy rendelkezik az eseményeket adandó alkalommal módosítani képes hatalom eszközeivel.²⁰

A zsidóság vagyonának kisajátítása miatt a tulajdonviszonyokban is alapvető változások mentek végbe. A *New York Times* 1944. július 15-ei számában olvasható volt az a ma már közhelyszámba menő megállapítás, hogy „amíg a németek át nem vették a hatalmat

¹⁵ Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945*. Budapest, Corvina, 2014. 82–83.

¹⁶ Schmidt (1998): i. m. 92.

¹⁷ Az elitcsere ekkor még természetesen nem lehetett teljes, de rohamos léptekben haladt. A nyilaspuccs után ennek vertikális dimenziója még inkább látványos volt, a Szálasi-kormánynak már munkásszármazású miniszter is tagja lehetett.

¹⁸ Meszerics (2008): i. m. 203.

¹⁹ Ungváry (2005): i. m. 242–243.

²⁰ Horthy állítólag azt mondta Szálasinak, hogy ő nem hajlandó foglalkozni a németek által kieroszakolt kormánnyal, amelyet ő nem akart, hanem csak azzal, hogy a hadsereg a kezében maradjon. Macartney (2006): i. m. 333.

az országban, az utolsó menedékhely volt Közép-Európában a zsidók számára”.²¹ Csak Magyarország megszállásával kezdődhetett meg a szélsőjobb által már évek óta propagált teljes vagyontalanítási és újracsztási akció.²²

A németbarát propaganda értékelése szerint a megszállást követően új rendszer jött létre az országban. A németek azt hangsúlyozták, hogy az új rezsim „elődjétől igen lényegesen, sőt elvileg tér el”, illetve hogy egy olyan csoport került hatalomra, „amely az eddigi kormányral, s annak politikai és társadalmi rendszerével a legélesebben ellentétben állott”.²³

A szélsőjobbaldali sajtó is rendszerváltásként fogta fel a történeteket: „új rendszerről”, „politikai fordulatról”, őrsekváltásról harsogtak.²⁴ Az *Esti Ujság* szerkesztőségi állásfoglalásban szögezte le: „A régi rendszer visszavonhatatlanul megbukott s híveinek menhelye fölé az idő írta fel a kimondott ítélet jelszavát – *Hagyjatok fel minden reménnyel!*...”²⁵ Az állásfoglalás többször is felhívja a figyelmet a kialakult változások maradandóságára: „Téved a reakció levitézlett tábora, ha átmenetinek gondolja vereségét s arra számít, hogy idővel majd visszasompolyognak gyászvitézei az országvezetés élére.”²⁶ Vidéken is hasonló szellemiségű újságcikkekkel hergelték a közvéleményt, a gyergyószentmiklósi rendőrség pedig – annak ellenére, hogy német katonával még csak nem is találkozott – jelentésében már „rendszerváltást” emlegetett március 19-e kapcsán.²⁷

A nyilasok szintén elégedettek voltak a megszállás következtében előálló helyzettel – noha ekkor még nem kerülhettek döntéshozói pozíciókba –, lelkesen fogadták, hogy a német hadsereg elsöpörte a „liberális-zsidóbarát” rezsimet. Náluk is megjelenik természetesen az a németek által megalkotott narratíva, hogy a „bukott rendszer” elitje elárulta a német szövetségését, amiért büntetést érdemel.

Megnehezíti a tisztánlátást a kérdésben, hogy a németek meglehetősen nagy gondot fordítottak arra, hogy fenntartsák a folytonosság álcáját. Elsősorban azért nem kezdtek hozzá a hadsereg lefegyverzéséhez – pedig az eredeti tervekben még az szerepelt –, mert úgy látták, „a lefegyverzést a magyarok nem értenék meg, azt súlyosan hátrányos megkülönböztetésként és árulásként fogadnák”.²⁸ Veessenmayer jelentésében kifejti, ez esetben számolhatnak a kormány azonnali lemondásával, a németellenes szervezkedések megélénkülésével, passzív ellenállás kibontakozásával, általános sztrájkjal, sőt partizán- és (fegyveres) ellenállási mozgalmakkal.²⁹

²¹ Idézi Török Bálint: Horthy-rendszer – kérdések és feleletek a Horthy-rendszerről. *Valóság*, 53. (2010), 2. 53.

²² Ungváry (2005): i. m. 232.

²³ Berlin a magyar fejlődés új szakaszáról. *Uj Magyarorszag*, 1944. március 24. 2.

²⁴ Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Budapest, Jaffa, 2019. 54–55.

²⁵ *Az idők parancsa! Esti Ujság*, 1944. március 30. 1.

²⁶ *Az idők parancsa! Esti Ujság*, 1944. március 30. 1.

²⁷ A város rendőrkapitánya el is ment gyorsan szabadságra, hogy a zsidóellenes bűncselekményekben ne kelljen szerepet vállalnia. Veszprémy (2019): i. m. 57, 59.

²⁸ Veessenmayer birodalmi megbízott távirata a külügyminisztériumnak, 1944. március 24. In Ránki et al. (1968): i. m. 794.

²⁹ Ránki et al. (1968): i. m. 794.

Hasonló megfontolásból ragaszkodtak Horthy hivatalban maradásához, és ahhoz is, hogy ő nevezze ki a feltétlenül németbarát kormányt. Úgy látták, a kormányzó elmozdítása riadtságot idézne elő az országban, ami először a hadsereg lázadásához vezetne, majd a fentebb említett láncreakciót is beindítaná.³⁰ Pedig számukra mindennél fontosabb volt a nyugalom fenntartása: „fontosabb Magyarországot nyugalmi állapotban tartani és erejét önkéntes közreműködésével a végsőig kiaknázni”.³¹ A bizalmatlan németek fanatikus hazai csatlósaiak segítségével igyekeztek úgy tálalni az eseményeket a közvélemény felé, hogy a bevonulás hátterében Kállay és főként zsidó cinkosai árulása áll, amitől azt várták, hogy a magyar nép „saját hibájának tudatában a súlyos rendszabályokat” is elviseli.³²

De nemcsak a németeknek, hanem kiszolgálóiknak is fontos volt a törvényesség látszata. Imrédy kijelentette például, hogy nem akar „német lovon belovagolni Magyarországra”, és a miniszterelnökséget sem a németek kezéből akarja elfogadni.³³ Sztójay is csak úgy akarta vállalni a miniszterelnökséget, ha a németek „garantálják, hogy visszaállítják Magyarország szuverenitását, kivéve a stratégiai okokból szükséges megszállást”.³⁴ Ami ebben a formában nyilvánvaló ellentmondás volt.

Látható tehát, hogy a németek óvatosak voltak, és hajlottak bizonyos kompromisszumokra (például néhány változtatásra az előzetesen összeállított kormány névsorában), ugyanis hatékonyabbnak látták ezt a megoldást, mint a nyers erő politikáját. Vajon ebből az következik-e, hogy nem is történt igazi rendszerváltás 1944. március 19-ét követően? Érdemes ebből a szempontból megnézni a március 19-e utáni átrendezés gyakorlati és ideológiai alapját jelentő, 1943. december 10-ei Veessenmayer-jelentést. Nos, tény, ami tény: nem fordul elő benne a „rendszerváltás” kifejezés. Van azonban szó a „rendszer-kormány” és a „nép” megkülönböztetéséről (az előbbi kifejezés többször is ismétlődik), illetve arról, hogy az akkori berendezkedés „parlamenti rendszer”, illetve „főúri rendszer”, amelyen „parlamentáris-demokratikus felépítmény” van. Tulajdonképpen csak kormányváltásról esik szó a dokumentumban. A lényeg azonban az fejezi ki, hogy az akkori „nemzeti ellenzék” (vagyis a németbarát erők) soraiból új kormány alakul, főlé német birodalmi megbízott kerül, és ennek a kormányzatnak egyetlen célja van: a német háborús erőfeszítések maradéktalan kiszolgálása.

Ez részben így is lett. Mivel a németek a hazai nemzetiszocialistákat és nyilasokat nem tekintették komoly tényezőknek, távol tartották őket a hatalomtól, ezért egy afféle „átmeneti rendszert” vezettek be. Számításaik be is váltak. Közben persze elvárták, hogy Magyarországon valóban fordulat következzen be, „reformokat” akartak látni, illetve a „zsidókérdés erős kézbe vételét”. Tulajdonképpen ez utóbbi volt a legfontosabb német követelés. Hitler ugyanis többször kifejtette, hogy a nemzetiszocializmus nem export-cikk. Nem is létezett soha „náci internacionálé” a kommunista pártok összefogásának

³⁰ A kormányzó maga azért nem mondott le, mert abban bízott, hogy a hadsereg feletti irányítás megtartásával később, megfelelő körülmények között, kivezetheti országát a háborúból.

³¹ Ránki et al. szerk. (1968): i. m. 795.

³² Ritter követ távirata Veessenmayer birodalmi megbízottnak, 1944. március 25. In Ránki et al. szerk. (1968): i. m. 797.

³³ Macartney (2006): i. m. 315.

³⁴ Macartney (2006): i. m. 315.

mintájára. Egyfajta kimondatlan nemzetközi antiszemita összefogást azonban lehetségesnek tartott Hitler. Nem véletlen, hogy a magyarokhoz intézett, korábbi követelések is „a zsidókérdés mielőbbi és teljes körű európai rendezéséről”, „összeurópai érdekekről” szóltak, illetve azokat a „hatalmas erőfeszítéseket” hangsúlyozták, amelyeket „Németország ezen a területen a világ érdekében magára vállalt”.³⁵ Keserű iróniának tűnhet, de talán annyira nem is meglepő, hogy a jogfosztó intézkedéseket már korábban életbe léptető Teleki-, Bárdossy- és Kállay-kormányokat Hitlerék „zsidóbarátnak” tartották. Hiszen a Hitler számára legfontosabbtól, vagyis a nemzeti közösségből való kitaszítástól ezek a kormányok nemcsak tartózkodtak, de programjukban sem szerepelt. Most március 19-e után egy olyan kormányzat került az ország élére, amely a deportálásokat végrehajtotta. Ha tehát a végzetes, gyakorlati antiszemitizmust nézzük, akkor mindenképpen egy antiszemita irányultságú rendszerváltásról beszélhetünk.

Ehhez képest Hitler csak a háború legvégén ismerte be, hogy egyes esetekben nem lett volna baj mégis exportálni a nemzetiszocialista rendszert.

„Nyilvánvaló, hogy milyen utat kellett volna követnünk. Fel kellett volna szabadítanunk a francia munkásokat, hadd hajtsák végre a maguk forradalmát. Határozottan és könyörtelenül földre kellett volna söpörnünk a megkövült burzsoáziát” – mondta már a vég óráiban, 1945 elején.

Hasonlókat mondott Francóról és a spanyolokról is.³⁶ Rólunk, magyarokról azonban nem, bár többször kitért arra, hogy szerinte a magyar rendszer feudális és „szociálisan elmara-dott”. Mégsem erőltette sehol a „nemzetiszocialista forradalmat” és az ebből következő totális rendszerváltást. A Südostraum népeinek ugyanis egyetlen feladata volt a náci politikában: a német érdekek kiszolgálása. Így tehát a német érdekeket legteljesebben kiszolgáló rendszerek létrejöttét irányzó rendszerváltásokat viszont nagyon is támogatta, ahol lehetett, a folytonosság érzetét keltő díszletek meghagyásával.

Következtetések

Nemcsak a Szálasi-puccsot kell rendszerváltásnak tekinteni, hanem március 19-ét is. Az ország vezetése egy olyan garnitúra kezébe került, amelyet azelőtt az érdemi döntésektől – vagyis Magyarország mozgásterének megőrzését szolgáló lépésektől – igyekeztek távol tartani. Indokoltnak látszik *tartalmi és fedett rendszerváltásról* beszélni a német megszállás kapcsán, amelyben a keretek látszólag nem változnak, viszont a személy-cserék és az intézmények átállítása, illetve ezeken túl egy-egy intézmény átszervezése kapcsán az egész berendezkedés minősége változik meg. Egyrészt a szuverenitás foszlik szét, tehát a nemzetállami érdekérvényesítés szűnik meg, másrészt megszűnik a személyi és a vagyonbiztonság is, méghozzá politikai alapon. A szuverenitás csírái azonban megmaradtak, s ez tette lehetővé, hogy októberben egy kiugrási kísérletre egyáltalán

³⁵ Schmidt (1998): i. m. 88.

³⁶ John Lukacs: 1945. *A nulla év*. Budapest, Európa, 1996. 34.

sor kerülhessen. A kísérlet kudarca azonban jelzi, hogy az elvesztett szuverenitás viszszerzésére irányuló kísérlet éppen a márciusi rendszerváltás „eredményei” miatt nem lehetett sikeres.

Kissé felületesnek, de a lényegét tekintve nagyjából találónak mondhatjuk tehát a neves baloldali társadalomtudós megállapítását, miszerint

„[a 20. században] ez az ország nem kevesebb mint tíz *teljes rendszerváltást* élt át. Hogy csak cím-szavakban soroljam fel ezeket: öszirózsás forradalom, kommün, nemzeti ellenforradalom, német megszállás, nyilas hatalomátvétel, a szovjet fennhatóság kezdete, a kommunista egyeduralkodóvá váló erőszakos áttérés (1947), forradalmi kormányzat (1956), a szovjet rendszerhez való ellenforradalmi visszatérés (1957), a kommunista egypártrendszerből való kilépés (1989). Mint látható, csak a legnagyobb, *teljes rendszerváltásnak* tekinthető eseményekre szorítkoztam.”³⁷

Egy nemzet önmagáról alkotott képének, identitásának talán legmeghatározóbb alkotóeleme, hogy hogyan gondolkozik a közös élményekről, a közös tapasztalatokról, a közös múltról. Ezzel összefüggésben nem szabad elfelejtenünk, hogy a saját múlt értelmezése a nemzeti szuverenitás egyik alapköve. Már Trianont megelőzően felbukkant, s azóta pedig különös erővel létezik a magyar kisebbségérzés. Ez a kisebbségérzési paradigma képtelen az önálló, öncélú magyar élet elképzelésére. A német megszállást követő tartalmi és fedett rendszerváltás a magyar nemzeti öncélúsághoz képest egy „nagyobb ügy” érdekében megvalósuló feloldódás lehetőségét kínálta a nemzeti identitásukban elbizonytalanodott szereplőknek. A saját, nemzeti sorskérdésekért felelősséget vállalni nem kívánó, azokat tagadó vagy egy külső hatalomnak alárendelő politikai szereplők pedig éppen nem nevezhetők nacionalistának. Így nyugodtan kijelenthető, hogy a német megszállás után hasonló díszletek között egy merőben eltérő célú rendszer váltotta fel az előzőt: a birodalmi paradigma lépett a nemzeti függetlenség ideájának helyére. Ha úgy tetszik: külső imperializmus a saját nacionalizmusunk helyére.

Felhasznált irodalom

Az idők parancsa. *Esti Ujság*, 1944. március 30.

Borhi László: *Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig*. Budapest, MTA BTK TTI – Osiris, 2015.

Karsai László: Érvék a Horthy-szobor mellett. *Mozgó Világ*, 38. (2012), 8–9. 45–60.

Kende Péter: Elnöki megnyitó. In Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris, 1995. 11–13.

Laczó Ferenc: German Occupation or Hungarian Responsibility? A Hungarian Debate on March 19, 1944. *Cultures of History Forum. Imre Kertész Kolleg Jena*, 2014. április 23. Online: <https://bit.ly/3ApShBt>

Lukacs, John: *1945. A nulla év*. Budapest, Európa, 1996.

³⁷ Kende Péter: Elnöki megnyitó. In Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris, 1995. 12. [Kiemelés tőlem.]

- Macartney, Carlile Aylmer: *Október tizenötödike. A modern Magyarország története, 1929–1945*. II. Budapest, Gede Testvérek, 2006.
- Máthé Áron: Helytállni a történelem viharában. Bárány Bárdi Dániel, a Magyar Függetlenségi Mozgalom támogatója. *Kommentár*, (2016), 6. 48–59.
- Meszerics Tamás: Undermine, or Bring them Over. SOE and OSS Plans for Hungary in 1943. *Journal of Contemporary History*, 43. (2008), 2. 195–216.
- Nyáry Gábor: A Wehrmacht már 1940-ben megszállta volna Magyarországot – „Ha Magyarország nem áll be a sorba, protektorátusi státuszt fog kapni.” Berlin, 1940. május 26. *NTF Online*, 2017. május 12. Online: <https://bit.ly/2VYLC2c>
- Pál Zoltán: Az „utolsó csatlós”, avagy kísérlet Magyarország megbélyegzésére. *Hitel*, 32. (2019), 2.
- Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Lóránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország: Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944*. Budapest, Kossuth, 1968.
- Schmidt Mária: A civilkurázi elsorvasztása. In Schmidt Mária: *Diktatúrák ördögszekerén*. Budapest, Magvető, 1998.
- Szita Szabolcs: *A Gestapo tevékenysége Magyarországon 1939–1945*. Budapest, Corvina, 2014.
- Török Bálint: Horthy-rendszer – kérdések és feleletek a Horthy-rendszerről. *Valóság*, 53. (2010), 2. 48–63.
- Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris, 2005.
- Ungváry Krisztián: Mesterterv? A deportálások döntési mechanizmusa. *Századok*, 149. (2015), 1. 2–33.
- Varga Krisztián: *Ellenség a baloldalon. Politikai rendőrség a Horthy-korszakban*. Budapest, Jaffa, 2015.
- Veszprémy László Bernát: *Gyilkos irodák. A magyar közigazgatás, a német megszállás és a holokauszt*. Budapest, Jaffa, 2019.